

УДК 347.1

Артем Цибань,*аспірант кафедри цивільно-правових дисциплін
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*

ПОНЯТТЯ ТА ОКРЕМІ ВИДИ МЕЖ ВИКОНАННЯ СУБ'ЄКТИВНОГО ЦИВІЛЬНОГО ОBOB'ЯЗКУ

Статтю присвячено дослідженню поняття та окремих видів меж виконання суб'єктивного цивільного обов'язку, що дасть змогу визначити сутність указаної правової категорії та допоможе окреслити особливості окремих видів меж виконання суб'єктивного цивільного обов'язку для формулювання єдиного наукового підходу до розуміння правової природи суб'єктивного цивільного обов'язку.

Ключові слова: межі виконання суб'єктивного цивільного обов'язку, межі суб'єктивного цивільного права, види меж виконання суб'єктивного цивільного обов'язку.

Постановка проблеми. Вступаючи у цивільні правовідносини для задоволення власних потреб та інтересів, суб'єкти цих правових відносин обирають відповідну поведінку, яка б відповідала наявним між ними цивільним правовідносинам. Вибір дозволеної або необхідної поведінки стає можливим через чітке визначення суб'єктивних цивільних прав та суб'єктивних цивільних обов'язків, тобто завдяки змісту цивільного правовідношення. Основним етапом для отримання остаточного результату у вигляді настання певних правових наслідків є саме здійснення суб'єктивного цивільного права та виконання суб'єктивного цивільного обов'язку, через яке правова вимога суб'єкта цивільного правовідношення задовольняється. Однак виконання суб'єктивного цивільного обов'язку повинно відбуватись у чітких рамках, оскільки ніхто не може бути примушений здійснювати більше, ніж потрібно, для задоволення законної правової вимоги.

Варто зазначити, що окремим аспектам правової природи суб'єктивного цивільного обов'язку, зокрема його виконанню, присвячені праці таких учених, як В.С. Єм, В.Н. Вавілін, М.О. Стефанчук, О.І. Шаповалова, Д.В. Горбась та ін. Проте нині у вітчизняній доктрині відсутнє комплексне наукове дослідження, присвячене межам виконання суб'єктивного цивільного обов'язку у цивільному правовідношенні, а саме визначенню поняття та дослідженню наявних видів цієї категорії.

Виклад основного матеріалу. Логічним є те, що здійснення суб'єктивного цивільного права та виконання суб'єктивного цивільного обов'язку суб'єктами цивільного правовідношення характеризується відповідними умовами та способами, необхідними для їх здійснення та виконання, принципами, яким таке здійснення чи виконання має відповідати, а також межами здійснення суб'єктивних цивільних прав та виконання суб'єктивних цивільних обов'язків, межі яких є чітко визначеними між суб'єктами цивільного правовідношення. Такі межі дають змогу звузити коло реалізації власної поведінки суб'єктам цивільного правовідношення до меж, які є необхідними для досягнення бажаних пра-

вових наслідків та для задоволення законних інтересів цих суб'єктів у наявному між ними цивільному правовідношенні. Однак для визначення меж виконання суб'єктивного цивільного обов'язку необхідно встановити, що саме треба розуміти під межами виконання суб'єктивного цивільного обов'язку.

Так, поняття меж здійснення суб'єктивного цивільного права досить часто зустрічається у підручниках та навчальних посібниках. На думку вітчизняного науковця О.І. Шаповалової, під межами здійснення цивільного права необхідно розуміти дотримання суб'єктивного цивільного права через норми договору або норми цивільного законодавства, що встановлюють заборону або обмеження цивільних прав особи [3, с. 200]. Вважаємо доцільним зауважити, що межі здійснення суб'єктивного цивільного права є встановлені за домовленістю сторін та законодавчо дозволені варіації поведінки, за допомогою яких особа може набути та реалізувати передбачені суб'єктивним цивільним правом правові можливості.

Межі здійснення суб'єктивних цивільних прав встановлюються правилами, тобто нормами права про допустимість або недопустимість застосування тих чи інших способів здійснення таких цивільних прав [7, с. 78]. Відомим є вислів про те, що «права однієї особи закінчуються там, де починаються права іншої особи». Відповідно до вказаного можемо зазначити, що межі суб'єктивного цивільного права мають визначати границі вибору та реалізації можливої поведінки особи, яка здійснює власні правові можливості. У такому разі межі суб'єктивного цивільного обов'язку мають визначати межі допустимих та необхідних дій для задоволення правових можливостей із боку зобов'язаної особи.

Відповідно до наукової позиції М.О. Стефанчука, під межами здійснення суб'єктивних цивільних прав треба розуміти «передбачені актами цивільного законодавства чи правочинним способом, якими управомочена особа може набути ті можливості, що містяться в юридичному закріпленні цих прав» [8, с. 86]. Також поняття меж здійснення суб'єктивного цивільно-

го права пропонується визначити як окреслені договором або законодавством межі діяльності уповноважених осіб із реалізації можливостей, що становлять зміст цивільних прав у правовому відношенні [4, с. 52]. Відтак варто зазначити, що визначальним для меж здійснення цивільних прав є коло певних законних можливостей, які може реалізувати управомочена особа через здійснення суб'єктивного цивільного права. Межі можуть бути окреслені певними заборонами, які встановлюються як за домовленістю сторін, так і у правових нормах. Абсолютно справедливим є твердження О.В. Розгон про те, що «заборони в будь-якому разі є загальною визначеною способом фіксації меж» [9, с. 51].

Щодо меж суб'єктивного цивільного обов'язку варто зазначити, що норма законодавства, яка міститься у ч. 1 ст. 14 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), визначає, що цивільні обов'язки виконуються у межах, встановлених договором або актом цивільного законодавства [2]. Однак зазначене у диспозиції статті є зрозумілим із визначення сутності, призначення та мети цивільного обов'язку, які спрямовані саме на забезпечення здійснення правових можливостей управомоченою особою, як законна відповідь на таку правову вимогу та реалізацію цивільного правовідношення загалом. Так, відповіддю на здійснення суб'єктивного цивільного права з боку носія суб'єктивного цивільного обов'язку є чітке виконання прямо передбаченого та необхідного діяння. Справедливо зауважити те, що зобов'язана особа має вибір у способі такого виконання, проте зміст його у такому разі не змінюється. Отже, суб'єктивний цивільний обов'язок виникає з умови договору чи правової норми, якими встановлюється характер та міра необхідної поведінки, вихід за межі яких може вважатися як невиконання або неналежне виконання цивільного обов'язку.

У ч. 2 ст. 14 ЦК України уточнюється, що особа не може бути примушена до дій, вчинення яких не обов'язкове для неї. Тобто зобов'язана особа не може бути примушена до дій, вчинення яких не покладається на особу умовами укладеного договору або приписами цивільного законодавства [1]. Також варто зазначити, що межі виконання суб'єктивного цивільного обов'язку справедливо існують у системі цивільного законодавства, хоч і потребують точнішого дослідження їх правової природи у системі цивільного правовідношення.

Так, відповідно до вищезазначеного й аналогічно до визначення такої категорії, як «межі здійснення суб'єктивного цивільного права», варто спробувати визначити межі виконання суб'єктивного цивільного обов'язку як визначені цивільним законодавством та волевиявленням сторін границі необхідної поведінки для задоволення правових можливостей, що виникли внаслідок реалізації суб'єктивного цивільного права управомоченою особою.

Вітчизняний науковець Д.В. Горбась, досліджуючи межі суб'єктивного цивільного права, зазначає, що їм притаманна певна специфіка. Так, цивіліст пропонує класифікувати межі

здійснення суб'єктивного цивільного права на загальні та спеціальні. Загальні межі здійснення суб'єктивного цивільного права пропонується визначити як такі критерії, що встановлені законодавством чи договором і визначають коло тих дій, які може вчинити носій цього права. Тобто межі у такому разі визначають, що може вчинити носій права ще до реального його здійснення. Іншим видом, на думку науковця, є спеціальні межі здійснення суб'єктивного права, під якими варто розуміти вимоги до здійснення суб'єктивного цивільного права, що вказують, за дотримання яких умов можуть здійснюватись ті дії, що передбачені загальними межами [5, с. 115].

На думку вітчизняного цивіліста Р.О. Стефанчука, загальними межами здійснення цивільних прав є законодавчо дозволені конкретні способи поведінки, завдяки яким особа може набути для себе тих можливостей, що становлять зміст суб'єктивного цивільного права [6]. Тобто, за цим твердженням, межі здійснення суб'єктивного цивільного права за своєю суттю є певними критеріями, яким має відповідати кожне здійснення суб'єктивного цивільного права особою, наділеною правовими можливостями.

До меж здійснення суб'єктивного цивільного права науковець відносить такі:

- 1) утримання від дій, які могли б порушити права інших осіб;
- 2) утримання від дій, які могли б заподіяти шкоду доквітлю та культурній спадщині;
- 3) заборона дій особі, що вчиняються з наміром завдати шкоди іншій особі, а також зловживання правом в інших формах;
- 4) дотримання моральних засад суспільства;
- 5) заборона використання цивільних прав для неправомірного обмеження конкуренції, зловживання монополієм становищем на ринку, а також недобросовісна конкуренція [6].

Р.О. Стефанчук указує на неприпустимість здійснення суб'єктивних цивільних прав із порушенням їх меж та, як наслідок, заподіянням шкоди іншим особам через зловживання своїми суб'єктивними цивільними правами [6]. Висловлене вважаємо обґрунтованим, оскільки загальні межі є неперсоніфікованими і мають застосовуватись до здійснення абсолютно кожного суб'єктивного цивільного права як загальні вимоги реалізації цивільних прав.

Оскільки цивільні права та цивільні обов'язки характеризуються корелятивним зв'язком, проведемо паралелі з дослідження загальних та спеціальних меж суб'єктивного цивільного обов'язку. З урахуванням зазначеного пропонуємо охарактеризувати межі виконання суб'єктивного цивільного обов'язку як такі, що мають дворівневий складник.

Першим рівнем меж виконання суб'єктивного цивільного обов'язку зобов'язаною особою, або загальними межами виконання суб'єктивного цивільного обов'язку, є ті межі загального характеру, які виникають, коли виконання цього обов'язку має потенційний характер, тобто до виникнення самого суб'єктивного цивільного обов'язку у право-

відношенні. Так, Д.В. Горбась стверджує, що межі здійснення суб'єктивного цивільного права загального характеру є такими критеріями, які встановлені законодавством чи договором і які визначають коло тих дій, що може вчинити носій цього права. Тобто межі у такому разі визначають, що може вчинити носій права ще до реального його здійснення [5, с. 115].

До цієї групи меж виконання суб'єктивного цивільного обов'язку мають бути віднесені такі межі виконання цивільного обов'язку, які забезпечують певні вимоги, котрим мають відповідати дії зобов'язаної особи у разі виконання суб'єктивного цивільного обов'язку, при цьому такі межі не можуть бути змінені за домовленістю сторін, оскільки вони є фундаментальними для досягнення тих правових наслідків, для яких і виникли ті чи інші цивільні правовідносини. Такі межі встановлюють вимоги до тієї необхідної поведінки зобов'язаної особи, завдяки якій стає можливим виконання суб'єктивного цивільного обов'язку у визначених законодавством межах. Цими межами є вимоги до дій зобов'язаної особи, які стосуються змісту цивільного правовідношення загалом. Такі межі кореспондують межам здійснення цивільного права та походять від реалізації правової можливості, передбаченої суб'єктивним цивільним правом. Так, до них має бути віднесено:

1) утримання від дій, які у разі виконання суб'єктивного цивільного обов'язку могли б порушити права інших осіб;

2) утримання від дій, які у разі виконання суб'єктивного цивільного обов'язку могли б заподіяти шкоду довкіллю та культурній спадщині;

3) утримання від дій, які у разі виконання суб'єктивного цивільного обов'язку вчиняються з наміром завдати шкоди іншій особі;

4) виконання суб'єктивного цивільного обов'язку з дотриманням моральних засад суспільства;

5) виконання суб'єктивного цивільного обов'язку для виникнення правових наслідків у суб'єктів цивільного правовідношення.

Однак вважаємо, що застосування за аналогією цього твердження є недоречним, оскільки нормами цивільного законодавства чи умовами договору визначається саме конкретна та необхідна поведінка, яка полягає у вчиненні або у утриманні від вчинення певної дії для задоволення тих законних інтересів, які реалізуються шляхом здійснення суб'єктивного цивільного права суб'єктом цивільного правовідношення. Згідно зі ст. 1213 ЦК України набувач зобов'язаний повернути потерпілому безпідставно набуте майно в натурі, а у разі неможливості це зробити відшкодовується його вартість, яка визначається на момент розгляду судом справи про повернення майна [2].

Іншою правовою нормою, зазначеною у ст. 1192 ЦК України, вказується, що з урахуванням обставин справи суд за вибором потерпілого може зобов'язати особу, яка завдала шкоди майну, відшкодувати її в натурі (передати річ того самого роду і такої самої якості,

полагодити пошкоджену річ тощо) або відшкодувати завдані збитки у повному обсязі. Розмір збитків, що підлягають відшкодування потерпілому, визначається відповідно до реальної вартості втраченого майна на момент розгляду справи або виконання робіт, необхідних для відновлення пошкодженої речі [2]. Так, вищезазначені правові норми вказують на те, що виконання суб'єктивного цивільного обов'язку є конкретним, зобов'язаний суб'єкт цивільного правовідношення повинен вчинити певну дію або утриматись від її вчинення для задоволення правових вимог, оскільки необхідна поведінка кореспондує здійсненню суб'єктивного цивільного права.

Отже, суб'єкт цивільного правовідношення може виконувати суб'єктивний цивільний обов'язок різним чином. Такі способи можуть бути визначені як нормою законодавства, так і умовами договору, але вони відносяться до суб'єктивних цивільних обов'язків, які має виконати зобов'язана особа на користь особи, що здійснює суб'єктивне цивільне право. Тому можемо лише говорити про можливість існування встановлених законодавством різних способів виконання суб'єктивного цивільного обов'язку та умов, за яких має виконуватись той чи інший суб'єктивний цивільний обов'язок, а не про абстрактні та можливі дії виконання суб'єктивного цивільного обов'язку ще до початку цивільного правовідношення.

Другим рівнем меж виконання суб'єктивного цивільного обов'язку, або спеціальними межами, є ті границі, які встановлюють вимоги до певних дій як необхідного акту поведінки для виконання суб'єктивного цивільного обов'язку зобов'язаним суб'єктом цивільного правовідношення. Ці вимоги визначені правовими нормами цивільного законодавства чи умовами договору у правовідносинах, що виникли між суб'єктами цивільних правовідносин. Тобто такі межі виконання суб'єктивного цивільного обов'язку мають реальний характер і стосуються конкретного зобов'язаного суб'єкта цивільного правовідношення, який повинен застосувати певну поведінку в чітко встановлених межах. Ці спеціальні межі виконання суб'єктивного цивільного обов'язку виникають після настання певного юридичного факту разом із суб'єктивним цивільним обов'язком, який необхідно виконати для забезпечення здійснення суб'єктивного цивільного права. При цьому після виникнення суб'єктивного цивільного обов'язку спеціальні межі його виконання деталізуються як у нормах законодавства, так і в умовах договорів. Так, суб'єкти цивільних правових відносин можуть самостійно встановлювати межі виконання суб'єктивного цивільного обов'язку в договорах, що ними укладаються. Крім того, у цивільному законодавстві відсутня певна спеціальна норма, яка б обмежувала коло таких договорів. Також під час укладання договорів суб'єктами цивільних правовідносин ці правочини мають відповідати та не суперечити нормам законодавства, а також мають бути укладені відповідно до вимог, які ставляться законодавством до укладення правочинів.

Таким чином, межі виконання суб'єктивного цивільного обов'язку є тими обов'язковими критеріями як загального, так і спеціального характеру, які ставляться до поведінки зобов'язаного суб'єкта цивільного правовідношення, що проявляється у вчиненні або в утриманні від вчинення певних дій для задоволення правових можливостей, передбачених суб'єктивним цивільним правом.

Висновки

Підсумовуючи результати проведеного аналізу, межі виконання суб'єктивного цивільного обов'язку пропонуємо розмежовувати на загальні та спеціальні. Особливістю вказаних меж виконання суб'єктивного цивільного обов'язку є те, що загальні межі є неперсоніфікованими та існують до виникнення конкретного цивільного правовідношення. Натомість спеціальні межі існують у границях певного цивільного правовідношення та можуть встановлюватись за домовленістю сторін, є конкретними й обов'язковими для зобов'язаного суб'єкта в цьому правовідношенні.

Список використаних джерел:

1. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України : у 2 т. / Н.С. Кузнецова та ін. – К. : Юрінком Інтер. – Т. 1. – 2013. – 831 с.

2. Цивільний кодекс України (ред. від 2 листопада 2016 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page11>.

3. Шаповалова О.І. Межі здійснення суб'єктивного цивільного права / О.І. Шаповалова // Видання ЧДУ імені Петра Могили. – 2007. – Вип. 56. – № 69. – 226 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/politics/2007/69-56-37.pdf>.

4. Цивільне право України : у 2 ч. : [навч. посіб.] / за заг. ред. В.А. Кройтора, О.Є. Кухарева, М.О. Ткалича. – Запоріжжя : ВД «Гельветика». – Ч. 1. – 2016. – 384 с.

5. Горбась Д.В. Визначення меж здійснення суб'єктивного цивільного права / Д.В. Горбась // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2006. – № 2. – С.111–117.

6. Цивільне право України : [навч. посіб.] / [Ю.В. Білоусов, С.В. Лозінська, С.Д. Русу та ін.] ; за ред. Р.О. Стефанчука. – К. : Прецедент, 2005. – 448 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ebk.net.ua/Book/law/stefanchuk_tsivpru/part3/301.htm.

7. Цивільне право : у 2 т. : [підручник] / за ред. Є.О. Суханова. – М. : Вид-во БЕК. – Т. 1. – 1994. – 384 с.

8. Стефанчук М.О. Межі здійснення суб'єктивних цивільних прав : дис. ... канд. юрид. наук / М.О. Стефанчук ; НАН України, Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. – К., 2006. – 201 с.

9. Розгон О.В. Межі та обмеження права власності : [монографія] / О.В. Розгон. – Х., 2006. – 188 с.

Статья посвящена исследованию понятия и отдельных видов границ выполнения субъективной гражданской обязанности, что позволит определить сущность указанной правовой категории и поможет определить особенности отдельных видов границ выполнения субъективной гражданской обязанности с целью формулирования единого научного подхода к пониманию правовой природы субъективной гражданской обязанности.

Ключевые слова: границы исполнения субъективной гражданской обязанности, границы субъективного гражданского права, виды границ исполнения субъективной гражданской обязанности.

The article is devoted to the study of the concept and certain types of boundaries of the implementation of subjective civil liability, which makes it possible to determine the essence of this legal category and will help to outline the peculiarities of certain types of boundaries of the implementation of subjective civil duty in order to formulate a unified scientific approach to understanding the legal nature subjective civil duty.

Key words: limits of fulfilment of subjective civil duty, limits of subjective civil law, kinds of limits of performance of subjective civil duty.

